

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ

FORMATION OF THE PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF THE FUTURE SOCIAL WORKER: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS

Стаття присвячена одній з актуальних проблем формування у майбутніх соціальних працівників професійного самовизначення. У статті розкрито зміст поняття «професійне самовизначення майбутнього соціального працівника». Професійне самовизначення майбутніх соціальних працівників визначено як складний, цілісний, особистісно орієнтований процес, спрямований на формування індивідуальної позиції, це результат вибору та проєктування власної професійної діяльності й самореалізації в ній. Розкрито основні поведінкові характеристики професійного самовизначення особистості. Зазначено, що процес професійного самовизначення полягає не тільки у виборі майбутньої професії в юнацькому віці, але й у постійному пошуку сенсів конкретної професійної діяльності, в усвідомленні особистістю себе як суб'єкта цієї діяльності, мотиваційна готовність до якої формується упродовж професійного навчання у закладі вищої освіти.

З'ясовано, що професійне самовизначення є усвідомленим вибором особистості професійної діяльності, заснований на оцінці власних здібностей та можливостей, особливостей професії та вимог до неї. Зазначено, що формування професійного самовизначення майбутніх соціальних працівників повинне здійснюватися у ЗВО за спеціально розробленими освітньо-професійними програмами, що забезпечується відповідним змістовним наповненням різних видів аудиторної та позааудиторної навчальної та соціально-виховної діяльності. Визначено, що необхідним стає мотивування до вивчення навчальних тем, розділів, дисциплін та бажання студентів опанувати інноваційні напрями діяльності соціальних працівників (кейс-менеджмент, проєктний менеджмент, тренінг-технологія, супервізія, коуч-технологія, арт-терапія, арткоучинг, соціальна інноватика, корпоративне волонтерство) завдяки залученню до активної професійної, громадської та соціально-корисної діяльності гуртків, студій, дискусійних клубів.

Ключові слова: професійне самовизначення, майбутні соціальні працівники, мотивація, соціально-виховна діяльність, інноваційні форми навчання.

The article is devoted to one of the urgent problems in the formation of professional self-determination in future social workers. The article reveals the meaning of the concept of "professional self-determination in the future social worker". Professional self-determination of future social workers is defined as a complex, holistic, personally oriented process aimed at forming an individual position, it is the result of choosing and designing one's own professional activity and self-realization in it. The main behavioral characteristics of professional self-determination of an individual are revealed. It is noted that the process of professional self-determination consists not only in the choice of a future profession at a young age, but also in the constant search for the meaning of a specific professional activity, in the awareness of oneself as a subject of this activity, the motivational readiness for which is formed during professional training in a higher education institution.

It has been found that professional self-determination is a conscious choice of professional activity by an individual, based on an assessment of one's own abilities and opportunities, features of the profession and requirements for it. It is noted that the formation of professional self-determination of future social workers should be carried out in higher education institutions according to specially developed educational and professional programs, which is ensured by the appropriate content of various types of classroom and extra-curricular educational and social-educational activities. It was determined that motivation to study educational topics, sections, disciplines and the desire of students to master innovative areas of activity of social workers (case management, project management, training technology, supervision, coaching technology, art therapy, art coaching, social innovation, corporate volunteering) due to involvement in active professional, public and socially useful activities of circles, studios, discussion clubs.

Key words: professional self-determination, future social workers, motivation, social and educational activities, innovative forms of education.

УДК 378.147-057.875[34:61]616-051:005.336.2
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/60.16>

Бодрова І.О.,

аспірантка кафедри соціальної освіти та соціальної роботи
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Формування професійного самовизначення майбутніх соціальних працівників, їх особистісний розвиток відбувається перш за все в освітньому середовищі закладу вищої освіти. Зокрема, у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників завершується процес їх професійного самовизначення, закладаються основи тих професійних якостей, умінь, навичок, з якими вони вступають у нову для них атмосферу діяльності. У цьому контексті особливого значення набувають питання формування професійного

самовизначення майбутнього соціального працівника в освітніх закладах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню особливостей формування професійного самовизначення присвячені наукові роботи А. Маслоу, В. Франкла, К. Ясперса, Г. Сковороди, Є. Головахи, А. Капської, Л. Міщик, О. Карпенко, О. Руденко, І. Савелчук, В. Тернопільської, В. Поліщук, Н. Чернухи та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наявність значного інтересу до проблеми формування професійного

самовизначення майбутнього соціального працівника та відсутність фундаментальних досліджень вказаного напрямку зумовили необхідність організації експериментально-дослідницької діяльності.

Мета статті – розкрити теоретико-методичні засади формування професійного самовизначення майбутніх фахівців соціальної сфери.

Виклад основного матеріалу. Поняття «професійне самовизначення» використовується для відображення ставлення особистості до себе та різних сторін майбутньої професійної діяльності.

У ЗВО відбувається формування у майбутніх соціальних працівників особистісного сенсу професії як стрижневого новоутворення, що опосередковує інші новоутворення: професійне мислення на рівні глибинних особистісних смислів професії, професійна мотивація, професійне ділове спілкування. Відповідно після завершення етапу професійної освіти настає стадія професійної адаптації – час реального виконання професійних функцій [3; 12].

Ми вважаємо, що найважливішими умовами формування професійної активності майбутнього соціального працівника є соціальна регуляція і саморегуляція. Регуляція стає ефективною за умови саморегуляції, наявності самокритичності, самоконтролю. Інтегральним виразом саморегуляції виступає сформованість професійної самосвідомості. Тому особливого значення набуває соціальна робота з молодими людьми з огляду на якісні зрушення у розвитку особистісної й професійної самосвідомості в умовах актуалізації проблеми професійного самовизначення.

Студіювання наукових праць дозволяє виокремити такі характерні ознаки сутності даного феномену. Професійне самовизначення є усвідомленим вибором особистістю професійної діяльності, заснований на оцінці власних здібностей та можливостей, особливостей професії та вимог до неї. Так, М. Дубінка зазначає, що «професійне самовизначення полягає в усвідомленні особистістю себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності та передбачає самооцінку людиною власних індивідуально-психологічних якостей, зіставлення своїх можливостей з психологічними вимогами професії до спеціаліста» [1].

Професійне самовизначення характеризується активним пошуком майбутнім соціальним працівником можливостей для власного професійного саморозвитку. Як зазначає В. Лозовецька, «особистість відходить від позиції об'єкта впливу з боку суспільства, державних і громадських організацій щодо вирішення своєї професійної долі, перестає служити об'єктом програмування ззовні» [2], стаючи самостійним суб'єктом професійного самовизначення.

Професійне самовизначення у дослідженнях вчених розглядається як процес розвитку суб'єкта

праці. У контексті розуміння професії як вибору діяльності – основною детермінантою правильного вибору є професійний інтерес або професійна спрямованість особистості. Відтак, вибір професії визначає передусім соціальні характеристики професії.

Бачиться особливо суттєвим, що професійне самовизначення є самостійним, усвідомленим знаходженням сенсів виконуваної роботи й усієї життєдіяльності в конкретній культурно-історичній (соціально-економічній) ситуації. Воно передбачає формування суб'єкта, який мобільний, орієнтований у змісті професійної діяльності, що не обмежує можливості його особистісного розвитку (єдність життєвого (професійного) та особистісного самовизначення). Професійне самовизначення виступає не лише актом вибору професії, але і є динамічною процедурою формування професіонала на його життєвому шляху [4; 11].

Отже, можна зробити висновок, що процес професійного самовизначення полягає не тільки у виборі майбутньої професії в юнацькому віці, але й у постійному пошуку сенсів конкретної професійної діяльності, в усвідомленні особистістю себе як суб'єкта цієї діяльності, мотиваційна готовність до якої формується упродовж професійного навчання у закладі вищої освіти.

Безперечно професійне самовизначення є складним та тривалим процесом пошуку особистістю свого місця у світі професій, ставлення до себе як до суб'єкта певної діяльності, зіставлення своїх фізичних та інтелектуальних здібностей, інтересів і схильностей, ціннісних орієнтацій, установок з вимогами професійної діяльності. Професійне самовизначення складає структуру професійної спрямованості особистості та є істотним компонентом її професійного становлення.

Необхідність розгляду проблеми професійного самовизначення майбутніх соціальних працівників полягає в тому, що соціальна робота як вид професійної діяльності, перш за все, звертається до емоційної та ціннісно-сміслової сфери особистості, виходячи за межі теоретичних знань і практичних умінь. При цьому студенти, які мають досвід професійної діяльності в системі соціальної роботи, характеризуються більш об'єктивними соціальними та професійними очікуваннями, сформованими ціннісними орієнтаціями, краще знайомі зі змістовною стороною професійної діяльності та пройшли процес інтеграції в колективах. Разом з тим, наявність досвіду професійної діяльності в системі соціальної роботи не вирішує ключових проблем професійного самовизначення таких студентів, оскільки їм також властива: недостатня визначеність уявлень про своє професійне майбутнє, індивідуалістична спрямованість ціннісних орієнтацій, низький рівень сформованості необхідних професійних навичок і недостатня готовність

до самостійної діяльності у процесі вирішення практичних завдань.

Про успішний процес професійного самовизначення майбутніх соціальних працівників, можна стверджувати за такими показниками: сформованістю ціннісних орієнтацій і моральних установок, які забезпечують змістовну наповненість особистості; рівнем розвитку самосвідомості, що забезпечують сприйняття себе в контексті професійної діяльності; усвідомленням своїх інтересів, здібностей і особливостей, що забезпечують розуміння власних перспектив у соціальній роботі. Досягнення зазначених показників неможливо без розуміння особливостей професійної діяльності в системі соціальної роботи. Дана діяльність має на увазі надання допомоги людям, які знаходяться в складній життєвій ситуації і не мають можливостей самостійно подолати існуючі труднощі. Професійна діяльність соціального працівника має високу соціальну значимість, оскільки від її результативності залежить доля іншої людини. Складний характер проблем, що вирішуються в соціальній роботі, призводить до того, що професійна діяльність в ній характеризується високим рівнем самостійності в прийнятті рішень, а результати такої діяльності складно оцінювати за допомогою формальних показників. При цьому соціальна робота як професійна діяльність найбільшою мірою пов'язана з взаємодією між людьми [7; 8].

Отже, професійне самовизначення майбутніх соціальних працівників – це складний, цілісний, особистісно орієнтований процес, спрямований на формування індивідуальної позиції, це результат вибору та проектування власної професійної діяльності й самореалізації в ній. Ефективність цього процесу багато в чому залежить від того, яка була орієнтація абітурієнта на професію соціального працівника ще до вступу до закладу вищої освіти, які мотиваційні аспекти його намірів, що формуються протягом тривалого часу під впливом багатьох факторів і обставин, який рівень освіченості, цінностей, ідеалів студента, що сформувався в умовах підготовки до вступу у ЗВО.

Як бачимо, професійне самовизначення є процесом і результатом усвідомлення особистістю суб'єктивного сенсу обраної професії та формування досвіду професійної діяльності, що набуваються у взаємодії з різними партнерами. Соціально-педагогічний аспект професійного самовизначення майбутніх соціальних працівників полягає в тому, що характер їх діяльності й професійне оточення є важливим чинником, що обумовлює самосвідомість майбутнього фахівця. При цьому у студентів, які працюють за обраною професією, знання, отримані у процесі навчання, сприймаються як засіб розвитку їх компетенцій,

як фактор кар'єрного зростання. У той же час студенти, які працюють за обраною професією, сприймають своє життя як більш емоційно насичене. Разом з тим, зазначимо, що соціальні працівники, які здійснюють діяльність за обраною професією досить часто схильні до емоційного вигорання, яке стає причиною перегляду їх уявлень про професійну діяльність.

Формування професійного самовизначення майбутніх соціальних працівників повинне здійснюватися у ЗВО за спеціально розробленими освітньо-професійними програмами, що забезпечується відповідним змістовним наповненням різних видів аудиторної та позааудиторної навчальної та соціально-виховної діяльності. Ідея включення проблематики професійного самовизначення до підготовки соціальних працівників [10] слугувала нам орієнтиром для розробки спецкурсів, тренінгових програм та їх змістовного наповнення. З огляду на це, стає доцільним визначення відповідності освітньо-професійних програм «Соціальна робота» державним стандартам вищої освіти за спеціальністю «231 – Соціальна робота» та їх відображення в освітньо-кваліфікаційних характеристиках майбутнього фахівця з урахуванням включення до них означеної проблематики.

З метою сприяння процесу формування професійного самовизначення майбутніх соціальних працівників до змісту навчальних планів необхідним стає введення науково-обґрунтованих та логічно виважених програм нормативних дисциплін, вибіркових дисциплін, практик, тренінгів з формування професійного самовизначення, які відображають окремі навчальні модулі, теми програм, завдання програм практик для отримання інформації, опанування теоретичними знаннями та набуття професійних умінь і навичок.

Зазначимо, що формування професійного самовизначення майбутніх соціальних працівників відбувається у процесі застосування як активних, так і інтерактивних (інноваційних) форм (інформаційні лекції, тренінги, майстер-класи, освітні програми та проекти, дискусійні зустрічі, арттерапія, коучинг, менторинг, інтелектуальні квести, світове кафе, лідерська майстерня, виїзні воркшопи); методів (тренінгу, соціальних проектів, дискусії, кейсів, брендингу, активізації лідерського потенціалу, творчі методи мотивації, створення ситуацій успіху) та засобів (масові відкриті освітні онлайн платформи, соціальні мережі, інформаційні технології та засоби комунікації).

Необхідним стає мотивування до вивчення навчальних тем, розділів, дисциплін та бажання студентів опанувати інноваційні напрями діяльності соціальних працівників (кейс-менеджмент, проектний менеджмент, тренінг-технологія,

супервізія, коуч-технологія, арт-терапія, арткоучинг, соціальна інноватика, корпоративне волонтерство) завдяки залученню до активної професійної, громадської та соціально-корисної діяльності гуртків, студій, дискусійних клубів» [5].

Науково-дослідний характер участі студентів у науково-освітніх турах в межах України, наукових гуртках, олімпіадах, виступах на семінарах, конференціях, написання науково-дослідних робіт, курсових, бакалаврських і магістерських проєктів, публікаціях наукових статей і доповідей, реалізації соціальних проєктів та програм значно впливає на формування професійного самовизначення майбутніх соціальних працівників.

Особливо доцільним є вибір різноманітних активних та інтерактивних форм, методів та засобів формування професійного самовизначення в умовах професійної підготовки, які орієнтовані на специфіку аудиторної та позааудиторної навчальної й соціально-виховної діяльності, зокрема: професійні майстерні, волонтерські клуби, акції, соціальні проєкти, дискусійний клуб, Форум соціальної роботи, навчальні студентські студії тощо. Соціально-виховна діяльність студентів має супроводжуватися й тісно поєднуватися з завданнями програм навчальних та виробничих практик [6].

Значний вплив на формування професійного самовизначення здійснює набуття навичок «soft skills» через активне їх залучення до навчальних курсів та тренінгів на масових відкритих онлайн курсах, що розміщені на освітніх платформах (Educational Hub, ВУМ online, Prometheus, Impactorium). Відвідування тематичних соціально-виховних тренінгів, майстер-класів, семінарів дозволяє студентам самостійно здобувати певні гнучкі компетентності, які є необхідними для більш глибокого розуміння суті теорії та практики соціальної роботи й специфіки її організації, надання соціальних послуг усім верствам населення. Результатом ініціювання таких заходів та участі у них майбутніх соціальних працівників є розвиток творчого потенціалу, активності, самостійності, ініціативності, здатності компетентно розв'язувати вирішувати проблеми, що виникають тощо. Оскільки, сукупність підбору форм, методів і засобів навчання, які активно взаємодіють зі змістовими напрямками формування професійного самовизначення в умовах професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, то доцільним є включення питань щодо професійного самовизначення в усі навчальні дисципліни за вибором студентів.

Відтак, формування майбутнього соціального працівника – це кількісні та якісні зміни його особистості, що виявляються у засвоєнні ним соціального, морального, професійного досвіду за

реалізації певних умов. У результаті цього здійснюється перехід від абстрактної можливості володіти певним професійним статусом, якостями у реальну можливість. Звідси впливають зміст та основи об'єктивної тенденції розвитку особистості соціального працівника – виникнення можливості та її розгортання в дійсність – виявляються в діалектиці утвердження й самоствердження його особистості як суб'єкта життєдіяльності. Процес цей нерівномірний і поступальний: від рівня елементарного самовизначення, орієнтації в основному на зовнішні регулятори, – до рівня саморегуляції, самовияву, самоактуалізації та саморозвитку [9].

Висновки. Отже, проведений аналіз особливостей професійної підготовки соціальних працівників в контексті сучасних цивілізаційних викликів засвідчив потребу у формуванні конкурентоспроможних фахівців на ринку праці, які здатні постійно адаптуватись до радикальних змін у професії. Вирішення означеного завдання пов'язане із переглядом, корегуванням навчальних програм і планів підготовки майбутніх соціальних працівників на предмет їх гнучкості й відповідності потребам суспільства й вимогам ринку праці, підвищенням практичної спрямованості освітнього процесу в університеті, організацією співпраці з роботодавцями, формуванням у майбутніх фахівців професійного самовизначення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дубінка М. Специфіка професійного самовизначення особистості майбутнього фахівця. *Наукові записки КДПУ. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград. 2015. Вип. 140. С. 47–51.
2. Лозовецька В. Т. Професійна орієнтація молоді в умовах сучасного ринку праці: монографія. Київ: ІПТО НАПН України, 2012. 157 с.
3. Руденко Ю. Ю. Професійна самореалізація майбутніх соціальних працівників. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 64. Т. 2. С. 112–117.
4. Руденко Ю. Ю. Особистісне самовизначення майбутнього соціального педагога : монографія. Харків : Мачулін, 2017. 208 с.
5. Савельчук І. Б. Теоретичні та методичні засади підготовки соціальних працівників до професійної діяльності в умовах інноваційного освітнього середовища університету : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Житомир-Київ. 2020. 565 с.
6. Тернопільська В. І., Бакуліна О. С. Особливості застосування освітніх технологій у формуванні мобільності студентів. *Pedagogical and psychological sciences: regularities and development trends: Collective monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2020. P. 370–385.
7. Тернопільська В. І. Теоретичні засади реалізації ціннісного підходу у вихованні особистості. *Нові технології виховання* : наук.-метод. зб. Київ, 2016. Вип. 88, ч. 2. С. 118–121.

8. Тимощук Г.В. Професійна самореалізація особистості як педагогічна проблема. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2018. Вип. 43. С. 413–421.

9. Юркевич Г. Й. Психологічні детермінанти розвитку особистості менеджера : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 19.00.05. Івано-Франківськ, 1999. 19 с.

10. Aidyn L. Iachini, Timothy, P. Cross & Darcy, A. Freedman. Leadership in Social Work Education and the Social Change Model of Leadership. *Journal Social Work Education. The International Journal*. 2015. Vol. 34(6). Pp. 650-665.

11. Bodrova I., Chernukha N., Vasylyeva-Khalatnykova M., Bakulina O., Binytska K., Kostenko D., & Tarnavska T. Research of Motivation for the Development of Professional Self-Determination. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2023. Vol. 15(2). Pp. 229–243.

12. Ternopilska V., Vasylyeva-Khalatnykova M., Chuiko O., Bakhov I. & Chernukha N. Social Rehabilitation Practices of Inclusion In The Educational Process In Working With Children With Disabilities. *PROPOSITOS Y REPRESENTACIONES*. 2021. Issue 9.